

Уводзіны

Гістарыяграфія

Крыніцы па гісторыі Літвы ад пачатку XV ст. ведаюць адну адметную групу людзей, якая служыла ў дварах, валасцях і маёнтках вялікага князя — лейцяў (*leytmi, leythey*; сучасн. літ. адз. лік — *leitis*, мн. — *leičiai*). Яны мелі сваю лейцеўскую зямлю і выконвалі для гаспадара службу з такой самай назвай. Лейцям, як адной з груп сялян, роўна як і характарыстыцы іх спецыфічных павіннасцей, пэўную ўвагу надавалі даследчыкі, якія зрабілі вялікі ўплыў на сучасную літоўскую гістарычную навуку, пачаўшы ў другой палове XIX ст. шырока выкарыстоўваць у гістарычных даследаваннях звесткі Літоўскай Метрыкі. Мацвей Любаўскі, які абапіраўся на факты з ранніх кніг Літоўскай Метрыкі, пішучы аб лейцях, паказваў, што яны вядомыя толькі ў этнічна літоўскіх землях (*в пределах собственно Литовской земли*). Акрамя таго, ён атаясамліваў лейцяў з канякормцамі, хоць і адзначаў, што насамрэч невядома, якую менавіта справу рабілі лейці, спаўняючы сваю службу. Сцвярджалася, што людзі, якія выконвалі лейцеўскую службу, былі вольныя ад паншчыны (літ. *lažas, kunigysta, служба тяглая, люди тяглые*)¹. Не без уплыву працы прыгаданага гісторыка, да падобных высноў прыйшоў Фёдар Леантовіч. Для яго лейці таксама сяляне, якія выконвалі функцыю наглядачыкаў за статкамі коней і коннымі заводамі. Леантовіч даказваў, што назоў *leytmi* пайшоў ад слова «*laikai*» — па-літоўску гэта абазначала чалавека, які прыглядаў за кабыламі ды жарабятамі². Слова «лейць» (*leitis*) як літоўскае ў свой зборнік слоў літоўскай мовы ўнёс Канстанцінас Яблонскіс. Гэтак частка знойдзеных гісторыкамі звестак аб лейцях была выдадзеная ў адным зборніку³. Апублікаваныя трыма гэтымі аўтарамі крыніцы і высновы мелі ўплыў на большасць пазнейшых уяўленняў пра лейцяў: яны ўспрымаліся як праслойка сялян, называная лейцямі альбо лойцямі (*leičiai/laičiai*), якая выконвала функцыі даглядчыкаў за коньмі сваіх феадалаў⁴. Паводле Альвідаса Нікжантайціса, на лейцяў былі падобныя прускія вольныя абшчынікі — лаўкінікі (*laukinikiai*)⁵; на нашу думку, гэта

¹ М. Любавский. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута. Москва, 1895, с. 329—330.

² Ф. Леонтович. Крестьянский двор в Литовско-русском государстве, вып. 1. Санкт-Петербург, 1897, с. 137; Акты Литовской Метрики, т. 1, вып. 2 (1499—1507), собраны Ф. Леонтовичем. Варшава, 1897, с. XII.

³ K. Jablonskis. Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos rašinių kalboje. Kaunas, 1941, p. 114—115, 313—314, 348.

⁴ Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 2. Vilnius, 1986, p. 464. Дворными чорнарабочыми маёнткаў лейцяў палічылі некаторыя сучасныя беларускія даследчыкі. Гл.: Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. 5. Мінск, 1989, с. 280.

⁵ A. Nikžentaitis. Nuo Daumanto iki Gedimino: iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. Klaipėda, 1996, p. 16, 18 (4 išn.) (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, p. V).

занадта смелае параўнанне. У сучаснай літоўскай гістарыяграфіі лейці атаясамліваюцца з райцінінкамі* — і тыя, і іншыя даглядалі конныя статкі⁶ гаспадара. Разам з іншымі і аўтар гэтых радкоў спачатку меркаваў, што лейці былі даглядчыкамі коней вялікага князя ды яго баяр⁷. Акрамя таго, большасць прыгаданых даследчыкаў меркавала, што сацыяльная група лейцяў існавала толькі ў XV—XVI стст. Зігмантас Кяўпа пераносіў іх з’яўленне ў Літву часоў Гедымінавічаў перад хростам, гэта значыць, у канец XIII ст. — 1387 г.⁸. Ён меў рацыю.

Мовазнаўцаў заўсёды цікавіла ўнікальнасць захаванага этнічнага значэння слова «лейць» (*leitis*). У латышоў гэтае значэнне жыве практычна да сёння. Ужо Казімерас Буга, каментуючы звесткі «Лівонскай хронікі» Генрыха Латвійскага (твор першай чвэрці XIII ст.), у лісце да Яніса Эндзелінса ў 1912 г. выказваў здагадку аб племені *Lethigalli*: «*выходзіць, што Генрыхавы Lethi i Lethigali — гэта нямецкая назва літоўцаў, перанесеная на латышоў. Ням. Lette, відаць, найстарэйшая назва літоўцаў*». Пазней даследчык усё ж прыйшоў да меркавання, што імем *leitis* у пісаных крыніцах называлі менавіта латышоў⁹. Карыстаючыся імем літоўцаў, якое ўсё яшчэ ўжываецца ў Латвіі — *Nom. Sg. leitis*, *Nom. Pl. leiši*, — Ян Атрэмбскі вылучыў арыгінальную версію паходжання імя Літвы. Ён сцвярджаў, што слова *leitis* — вытворнае ад кароткага бяссуфікснага варыянта назвы Літвы **Leita* > **Lieta*. Мовазнаўца меркаваў, што гэта мусіла быць другая назва Нёмана; пра гэта, нібыта, сведчыць назіраемая ў рускай* мове транспазіцыя назвы г. Аліты (*Alytus*): *во-Лите, ко-Лите, до-Литы*, г. зн. *Олита*. Старое імя Нёмана, на думку Атрэмбскага, дало нам назву краю **Leituva* > *Lietuva*¹⁰. Зянонас Івінскіс лічыў гэтую этымалогію арыгінальнай ды пераканаўчай¹¹. Аднак яна ўсё яшчэ атрымлівае бязлітасную крытыку мовазнаўцаў¹². Сімас Каралюнас у даследаваннях аб паходжанні назвы Літвы высювае гіпотэзу, што лейці-сяляне і лейці-літоўцы маглі

* Райцінінкі (літ. мн. лік — *raitininkai*) — літаральна «коннікі», «кавалерысты», катэгорыя сялян-слуг у ВКЛ. — *Заўв. рэд.*

⁶ Z. Kiaura, J. Kiaurienė, A. Kuncėvičius. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius, 1995, p. 87. Заўважны ўплыў Любаўскага, гл.: М. Любавский. *Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно*. Москва, 1915, с. 97.

⁷ A. Dubonis. *Lietuvos vaitystė*. *Lituanistica*. Nr. 2, 1990, p. 99.

⁸ Z. Kiaura ir kt., *op. cit.*, p. 86—87.

⁹ K. Būga. *Rinktiniai raštai*, t. 3. Vilnius, 1961, p. 556, 863.

* Тут і далей слова «рускі» ў дачыненні да мовы, культурнай і палітычнай прыналежнасці пэўных груп ужываецца ў сваім гістарычным значэнні. — *Заўв. рэд.*

¹⁰ J. Otrębski. *Gramatyka języka litewskiego*, t. 1. Warszawa, 1958, s. 3—5.

¹¹ Z. Ivinskis. *Lietuvos istorija: iki Vytauto Didžiojo mirties*. Vilnius, 1991, p. 162 (išn. 50).

¹² K. Kuzavinis. *Lietuvos vardo kilmė*. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai: kalbotyra*, t. 10, 1964, p. 6; A. Salys. *Lietuvos vardo kilmė*. *Raštai*, t. 2. Roma, 1983, p. 152; Z. Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 2: *iki pirmųjų raštų*. Vilnius, 1987, p. 12; S. Karaliūnas. *Lietuvos vardo kilmė*. *Lietuvių kalbos klausimai*, t. 35. Vilnius, 1995, p. 60—61.

быць звязаныя паміж сабою. Яго меркаванне: «Літоўцам, як этнасу, дала імя назва дружыны. Дружына, якая называлася **leita*, **lietiva*, **lietavā*, была фактам старога літоўскага грамадства, пацверджаным гістарычнымі, культурнымі і лінгвістычнымі звесткамі. Слова **Leita* і вытворнае ад яго **leitiai* абазначае ўзброеную світу, яе чальцоў, ваяроў. Але тым самым словам **leitiai* (> *leičiai*) былі таксама называныя мужчыны, што прыглядалі за баявымі коньмі, і іншыя памочнікі, служылыя людзі. Гэта добра адлюстроўваюць словы літоўскай мовы, якія праніклі ў беларускую мову, параўн.: *лейць*, *лейць* — «чаляднік у маёнтку». З гэтага праясняецца і той факт, што зафіксаваная ў праўных актах XV—XVI стст. назва даглядчыкаў гаспадарскіх коней — *лейці* (*леити*, *леитеве*) — асновай свайго паходжання ўваходзіць у сям'ю разгляданага тут кораня *leit-* «ісці, выпраўляцца разам, суправаджаць». Пазней лейці атрымалі землю з гаспадарскай спадчыны і за гэта спраўлялі лейцеўскую службу — нагляд за коньмі¹³.

Разглядаючы «лейцеўскае пытанне», мы атрымалі асабліва сур'ёзную і аргументаваную крытыку ад Зігмаса Зінкявічуса¹⁴. Асноўныя прэрэчэнні мовазнаўцы наступныя. *Leitis* не ёсць уласнае, літоўскае слова, але толькі запазычанне. Гэта пацвярджаецца неўласцівым для літоўскай мовы дыфтонгам *ei*. З формы *leitis* не можа ўзнікнуць форма *laitis*. Адкуль гэтае запазычанне? З мовы куршаў альбо прусаў, якія захавалі стары дыфтонг *ei* (паводле меркавання Я. Эндзелінса). Але сам З. Зінкявічус не верыць у «доўгі» шлях запазычання: тэрмін, што ўзнік у заходніх балтаў, апынуўся ў літоўскай мове праз пасярэдніцтва куршаў, земгалаў, селаў альбо латышоў. Адначасова ён згаджаецца, што лейці былі асобнай сацыяльнай групай у літоўскім грамадстве. Атрымліваецца даволі складаная выснова: пэўны слой літоўскага грамадства, які называўся невядома дзе ўзніклым і пазней запазычаным імем. Акрамя таго, З. Зінкявічус не каментуе, чаму латышы здаўна называлі літоўцаў лейцамі (*leiši* < *leičiai*). Для іх гэта быў і ёсць звыклы, нармальны этнонім. Мовазнаўца намякае, што гэты этнонім маглі ведаць куршы, ад якіх яго запазычылі латышы, але маўчыць аб тым, якое племя называлі гэтым этнонімам¹⁵. Бескампрамісныя высновы мовазнаўцы маюць пэўныя недахопы, відаць, з-за нежадання як след ацаніць пэўныя важныя гістарычныя звесткі. Гэта ясна дэманструе, што Зінкявічус не верыць у існаванне якіх-кольвек гістарычных сувязяў паміж лейцамі як сацыяльнай групай літоўскага грамадства і лейцамі як этнічнай групай.

Мы акрэслілі асноўную гістарыяграфію «лейцеўскага пытання». Высновы наступныя: даследчыкі літоўскай мовы і гісторыі сутыкнуліся

¹³ S. Karaliūnas. Lietuvos vardo kilmė, p. 88—89; Idem. Prie Lietuvos vardo ir valstybingumo ištakų. Lietuvos aidas. Nr. 67, 1994.04.07, p. 13.

¹⁴ A. Dubonis. Lietuvos vaitystė, p. 97—102; Idem. Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvarų leičiai (XV—XVI a. pr.). Lituanistica, Nr. 1, 1992, p. 3—22.

¹⁵ Z. Zinkevičius. Kas toji Voruta. Voruta. Nr. 6, 1991, p. 2; Idem. Dėl Lietuvos vardo kilmės. Dienovidis. Nr. 1, 1995, p. 11; Idem. Dėl žodžių *leitis* ir *lietuvis* kilmės. Lituanistica. Nr. 2, 1996, p. 114.

з двума значэннямі аднаго паняцця «лейць» (*leitis*) — грамадскім (людзі гаспадарскіх двароў, сяляне ў даўняй Літве да сярэдзіны XVI ст.) ды этнічным («літоўцы», паводле звестак латышскай мовы). З гэтай прычыны варта вызначыць, ці сапраўды нешта звязвае абедзве групы лейцяў, ці гэта былі розныя з’явы, якія проста называліся адной назвай. Ужо сама назва сацыяльнай групы, са старажытным дыфтонгам *ei*, які ёсць спадчынай менавіта літоўскай мовы — у гэтым не сумняваліся К. Яблонскіс, Ю. Атрэмбскі, С. Каралюнас, — магла пазначаць пэўную архаічную групу літоўскага грамадства. С. Каралюнас лейцяў-сялян лічыў спадчынай дружыны вялікага князя літоўцаў, альбо ранейшых літоўскіх правадыроў, іх світы, альбо супольнасці ваяроў, якія мелі назву кшталту **leita*, **leituva*; гэтая дружына дала назву ўсяму племені. Гэтыя працэсы С. Каралюнас датуе прыкладна X ст.¹⁶

Крыніцы

Гістарыяграфія паказвае, што нямала важных звестак датычна вывучаемага намі пытання, якія захоўваюцца ў крыніцах па гісторыі Літвы XIII — XVI стст., застаюцца практычна нявыкарыстанымі. Яны выяўляюць, што і як разумелі пад словам «лейці» ў тыя часы ў Літве і суседніх краях. Увогуле, звестак пра лейцяў даволі няшмат; часам яны фрагментарныя, іх значэнне вышвілае, яны запісаныя на чужых мовах. Заканамерна, большасць з іх знаходзіцца ў Літоўскай Метрыцы, бо лейцеўскімі справамі займаўся толькі вялікі князь¹⁷. Матэрыялы, што знаходзяцца ў гэтых крыніцах, прадстаўляюць шмат звестак пра размяшчэнне лейцяў у Вялікім Княстве Літоўскім, добра дапаўняючы інфармацыю, пакінутую М. Любаўскім, Ф. Леантовічам, К. Яблонскісам. Удалося вызначыць, што лейці ў XV — першай палове XVI стст. былі служыльнымі людзьмі пры дварах і маёнтках гаспадара; акрамя таго, існаванне гэтай сацыяльнай групы было ўласцівае выключна этнічным літоўцам; напрыклад, у жамоіцкім грамадстве лейцяў як з’явы не было. Лейці былі вядомыя на тэрыторыі, якая на поўначы, захадзе і поўдні абмяжоўваецца рэкамі Швянтоі, Віліяй ды Нёманам, а на ўсходзе — Ашмянамі, Маркавам пры прытоку ў вярхоўях Віліі*, часткова Браслаўскай воласцю. Варта адзначыць, што тэрыторыя Гародзенскай зямлі (княства) у гэты рэгіён не ўваходзіць.

Пэўныя дакументы Літоўскай Метрыкі прыгадваюць, што калісьці і сярод літоўцаў магло быць вядомае «латышкае» значэнне слова «лейць» (*leitis*). У некаторых дакументах Метрыкі, што адносяцца да храналагічнага адрэзка паміж 1532 і 1597 гг., узгаданыя справы пэўнага войтаўства Анікшцкай воласці (10 вёсак), дробнай адміністрацыйна-

¹⁶ S. Karaliūnas. Lietuvos vardo kilmė, p. 83—85.

¹⁷ LVIA, f. 389, LM. Стары архіў Вялікага Княства Літоўскага захоўваецца ў Расійскім дзяржаўным архіве старажытных актаў (Масква), таму мы выкарыстоўваем копіі ў выглядзе мікрафільмаў, што знаходзяцца ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве (LVIA).

*Цяпер у Маладзечанскім р-не Мінскай вобл. — *Заўв. рэд.*

тэрытарыяльнай адзінкі таго часу. У найранейшым з дакументаў, які ўдалося знайсці, гэтая воласць называецца *Лейцеўскай*: «казали есмо... отмену дати... в Оникштахъ, какже дей, на росказанье нашо, за то ему отмена дана у Лейтяхъ», альбо «у войтовстве Левътевскомъ (<Лейтевскомъ)» (1569 г.)¹⁸. Гэтая назва пазначала і людзей, і мясцовасць, дзе яны жылі — роўна як Жамойты, Латышы, Ляхі і г.д. Другім разам мясцовасць была названая наступным чынам: *до Лейтовского рубежа* (1545 г.)¹⁹; *we ... wojtostwie Liejtowskim* (1597 г.)²⁰. Акрамя таго, гэтая частка Анікшцкай воласці вядома пад назвай *у войтовстве Летувьском* (акты 1595 г. і 1597 г.), гэта значыць у форме, якая амаль поўнасцю супадае з літоўскімі формамі *Lietuva, lietuviška*²¹. Апошняя назва працягвае першую прыгаданую намі намінацыю войтаўства: людзі, якія жылі ў Анікшцкім краі і адпраўлялі інфармацыю гаспадару альбо мясцовай канцэлярыі, замянялі назву мясцовасці Лейцеўскае войтаўства (*Leičių vaitija*) сінонімам — *літоўскае* (*lietuvių, lietuviška, Lietuvos*). Гэта яшчэ не даказвае, што лейцяў у гаспадарскай альбо мясцовай канцэлярыі XVI ст. атаясамлівалі з літоўцамі — наадварот, там лейцяў разумелі менавіта як сацыяльную структуру. Відаць, што сам тапонім у сваёй «памяці» такім чынам захаваў яшчэ адно, без сумневаў, архаічнае значэнне слова «лейць», якое супадае з латышскім *leitīs*. Літоўцы ў XVI ст. ужо не ведалі гэтага значэння. Звесткі Літоўскай Метрыкі дазваляюць меркаваць, што лейці як з’ява ў гэты час — свайго кшталту адбітак ранейшых працэсаў. Гэтыя звесткі вельмі важныя, бо ўзмацняюць гіпотэзу, узнікшую ў выніку перагляду гістарыяграфіі, аб тым, што мяжы паміж лейцямі як этнічнай групай і лейцямі як сацыяльнай групай магло ўвогуле не быць.

¹⁸ Грамата Жыгімонта II Старога* ад 10.07.1532 віленскаму цівуну Шымку Мацковічу, якой ён упаўнаважваецца расследаваць пэўныя пытанні датычна прыналежнасці земляў Анікшцкай воласці Мікалаю Андрусевічу, LVIA, f. 389, LM, кнуга Nr. 17 (далей — LM 17), l. 289 v; прывілей Жыгімонта Аўгуста ад 08.08.1569 Марціну Астравіцкаму, які дазваляе часова карыстацца 33 валокамі зямлі ў Анікшцкай воласці, LVIA, f. 389, LM 17, l. 337.

*Аўтар прытрымліваецца прынятай у літоўскай гістарыяграфіі нумарацыі вялікіх князёў, у адпаведнасці з якой Жыгімонтам I лічыцца Жыгімонт Кейстуавіч (1430—1432); адпаведна, Жыгімонт Стары (1506—1548) лічыцца Жыгімонтам II. Беларуская энцыклапедыя «Вялікае Княства Літоўскае» падае наступнае вызначэнне: «Жыгімонт I Стары (у ВКЛ Жыгімонт II)». Гл. Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя. Т. 1. Мінск, 2007. С. 627. — *Заўв. рэд.*

¹⁹ Заява Войцэка Валатковіча і яго жонкі ад 20.05.1545, што прадае частку сваёй зямлі, MAB RS, f. 264—512, l. 1.

²⁰ Паведамленне вознага Вялькамірскага замка ад 05.09.1597 пра тры вёскі Анікшцкага староства, што былі перададзеныя Каспару Хорвату ва ўладанне, VUB RS, f. 7—23: Укр, b. 2/13879, l. 273v—274.

²¹ Жыгімонт III Ваза разглядае 14.06.1595 спрэчку Лешшыні і Глябовіча датычна прыналежнасці трох вёсак у Анікшцкай воласці і аб’яўляе рашэнне, LVIA, f. 389, LM 285, l. 56—58; Прывілей Жыгімонта III Вазы ад 06.08.1597, які ўручае капітану гаспадарскага венгерскага двара Каспару Хорвату права валодаць некалькімі вёскамі блізу Анікшцкаў, LVIA, f. 389, LM 84, l. 170—171.

З іншага боку, ужо выкладзеныя і аргументаваныя сумневы наконт таго, ці існавала мясцовасць з назвай Літва (*Lietuva*) у Анікшчэйскай воласці ў XVI ст. Сцвярджаецца, што мадэль утварэння назвы «*Лейцеўскае войтаўства*» менавіта славянская, а не літоўская, якая магла б быць пазней перакладзеная на польскую альбо рускую мовы. Назва магла быць створаная з караня *лейць/лейтм*, з выкарыстаннем адпаведных суфіксаў *-овьское / -owskie* і *-евское / -ewskie*. Мяркуецца, што тапонім быў запісаны ў дакументах з памылкай, і таму мусіў быць выпраўлены на форму *Лейтмувском*. Акрамя таго, назва выглядае на дыялектную форму, бо ў беларускіх гаворках акцэнтаваны галосны *о* шмат дзе вымаўляецца як *у* (напрыклад, *вуз, вул, дзур*)²². Хоць фанетычны аналіз тапоніма выглядае надзвычай пераканаўча, даныя крыніцы яму вельмі супярэчаць. Няма звестак, што пісар XVI ст. памылкова запісаў назву мясцовасці. Ёсць два храналагічна блізкія (1595 г. і 1597 г.) дакументы, у якіх аднолькава запісана *Летува(ь)ском(ь)*: у адным над радком паднятая літара *м*, у іншым — *в*. Справа ў тым, што, пішучы слова *леити*, пісары практычна заўсёды першую *и*, якая вымаўлялася з ётам, падымалі над радком, зрэдку пакідалі ў радку, але ніколі не прапусkali. У запісах гэтага тапоніма наўрад ці ўвогуле былі прапушчаныя літары. Пры гэтым у пісараў быў стымул да ўважлівасці і дакладнасці: з 1591 г. ішоў судовы працэс па справе трох вёсак, аддзеленых ад войтаўства, якія не хацеў аддаваць стараста Анікшчэйскай воласці. Не аднойчы туды наведваліся гаспадарскія службоўцы. Разглядаемы тапонім *Летува* мусіў трапіць у дакументы з вуснаў гаспадарскага двараніна Паўла Войны, які быў адпраўлены ў Анікшты ў 1595 г. дзеля перадачы трох вёсак Літоўскага войтаўства (*Lietuvos vaistija*) у распраджэнне Стэфана Лешыні. Сваяк дварнага, пісар Мацей Война прыглядаў, ці дакладна была запісана ў Метрыку, дзе мы і знаходзім прыгаданы тапонім, гаспадарская воля датычна разгляданых вёсак. Павел Война, відаць, пачуў альбо запісаў ад мясцовага насельніцтва назву войтаўства *Летува* (*Lietuva*). Карань *лет-*, як сведчаць тапонімы з таго ж дакумента, запісаныя рускай мовай — *Вешунты/Вишиньты* (= літ. *Viešintos*, цяпер — Анікшці раён*), — адпавядае літоўскаму *Liet-* альбо, адпаведна ўласціваму анікшчэйскаму гаворцы зліццю гукаў, *Let-* (*Letuva*). Тапонім *Lietuva* ў пісьмовай мове адаптаваны на славянскі лад роўна гэтаксама, як і іншыя літоўскія аналагі. Напрыклад, *Šiauduvos tįjūnas* (Шаўдуўскі цівун; 1710 г.) — *ciwun szawdowski; ponas Deltuwiškis* (пан Дзевялтоўскі; 1770 г.) — *pan Dziewiatowski; Karšuwa, Laukuwa* (Каршува; 1576 г., 1596 г.) — *у волости Коршовской, названное Ловково, имени Ловковского; Kernavė, -ės* (Кярнаве; пач. XVI ст.) — *Керновский двор, костёл, Керновская волость*²³. Такім чынам, літоўскія сло-

*Адміністрацыйная прыналежнасць згаданых у дадзеным даследаванні населеных пунктаў падаецца па стане на год першапачатковага выдання кнігі: 1998. — *Заўв. рэд.*

²² S. Karaliūnas. Lietuvos vardo kilmė, p. 70—71; Z. Zinkevičius. Lietuvos vardas ir leičiai, p. 61.

²³ Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai, t. 1: Joniškis/Jurbarkas. Vilnius, 1991, p. 79; Инвентар Каршувскай воласці (1562 г.). АВАК, т. 25. Вильно, 1898, p. 68;

вы з суфіксам *-iv-* з дапамогай націскага *o* запісаныя дваяка. Падобную па гучанні назву мясцовасці — *Lietuva* (*lietuviška*) — пісары запісвалі на слях як *Летуэска*. Такі самы вынік яны атрымлівалі пры запісванні папольску з націскным *o* слова *Лейтмовска/Lejtówska*. Акрамя таго, варыянт назвы Каршува (*Karšuva*) ‘*w Korszewie, Korszewska, Korszewski powiat*’, зафіксаваны ў XVI ст., нагадвае, што нават форма назвы Лейцеўскага войтаўства *Левьтэвска* < **Лейтэвска*²⁴ магла без цяжасцей адпавядаць назве *Leituwa*. Атрымліваецца, у Анікшцкім краі ў XVI ст. маглі ўжывацца дзве формы назвы адной мясцовасці — *Lietuva* і *Leituwa*.

Пэўныя назіранні могуць дапоўніць пытанне мадэлі ўтварэння прыгаданага тапоніма. Аўтар гэтых радкоў сабраў больш за 70 пазіцый з розных дакументаў XIV—XVI стст., у якіх прыгадваюцца лейці. Але ва ўсіх з іх, без якіх-кольвек выключэнняў, прыметнік ад *лейт/лейть* утвораны аднолькавым чынам — з далучэннем суфікса *-ск-*, напрыклад *три земли лейтських* (Трокі, 1496 г.), *земля лейтская* (Анікшты, 1514 г.), *две земли лейтскихъ* (Семялішкі, 1496 г.); акрамя таго, існуе безліч іншых аналагічных прыкладаў. Нам не ўдалося знайсці ніводнага прыкладу ўтварэння з рускага варыянта (*лейть* > *лейтовски*), якіх мусіла б знайсціся шмат, калі б мадэль утварэння была звычайнай ды ўстойлівай. Анікшцкі выпадак — адзінкавы, і, верагодна, такім ён і застаецца, бо ў канцы XVI ст. (да гэтага перыяду адносяцца звесткі пра мясцовасць *Летува*) з назвы *leitis, лейть, лейть* аніякія словы ўжо больш не маглі быць утвораныя — у гэты час сацыяльная група лейцяў ужо знікла. У лепшым выпадку ў мадэлі ўтварэння выкарыстоўваліся назвы кшталту *Laičiai*, напрыклад, *войтовство Лойтэвское* (1599 г.), *Łojcewskie starostwo, Łojciowskie wojtostwo* (1765 г.)²⁵.

Звесткі крыніц па гісторыі Літвы сведчаць, што другое імя Лейцеўскага войтаўства, гэта значыць тапонім *Lietuva*, у Анікшцкім краі існаваў здаўна, прынамсі ад канца XIV ст. Маецца на ўвазе паведамленне пра *Borchwal nomine Lettow* — «замак пад назваю Літва»²⁶. Назва замка *Lettow* дакладна мусіць мець значэнне «Літва»; параўн., прыкладна з таго ж перыяду (1377—1386 гг.) паходзіць пячатка вялікага князя Ягайлы, у якой ён тытулаваны *Yagal, Dey gracia rex in Lettow*²⁷. Яго (замка) месца супадае з сучасным Шэймінішкеляйскім гарадзішчам ля саміх Анікштаў. Мы меркавалі, што

Акт падзелу сядзіб Лаўкува і Біржулаўкі ў Каршуўскай воласці. *Istorijos archyvas*, t. 1: XVI a. *Lietuvos inventoriai*, surinko K. Jablonskis. Kaunas, 1934, стр., 217, 433; *Lietuvos Metrika: knyga Nr. 8 (1499—1514)*, parengė A. Baliulis ir kt. Vilnius, 1995, p. 634—635.

²⁴ *Istorijos archyvas... Rodyklės*, p. 33.

²⁵ Прывілей Жыгімонта III Вазы ад 20.03.1599 г., згодна якому Луку Грачыну дазваляецца карыстацца трыма вёскамі ў Анікшцкай воласці, права валодаць якімі Луку Грачыну саступіў Каспар Хорват. LVIA, f. 389, LM 84, l. 305—306; *Ukmergės apskrities seniūnijų 1765 m. inventoriai*, parengė A. Baliulis. Vilnius, 1994, p. 178.

²⁶ LUB, Bd. 3, hrsg. F. G. Bunge. Reval, 1857, s. 687 (Nr. 1326): «*ex tunc amnem Gerren (Яра) descendendo usque in Hilgebeke (Швянтои); a Hilgebeke seorsum usque Borchwal, nomine Lettow*».

²⁷ J. Krzyżaniakowa, J. Ochmański. Władysław Jagiełło. Wrocław etc., 1990, s. 53.

азначэнне «замак» у дадзеным выпадку мае пад сабою шырэішую тэрытарыяльную адзінку, «воласць». «Замкавая» воласць, відаць, была занадта механічна атаясамлена з «літоўскай зямлёй» у вузкім значэнні. Можна толькі казаць пра воласць альбо двор гаспадароў Літвы, што ў канцы XIV ст. усё ж мелі назву *Lietuva* «Літоўская воласць/двор», а пазней — Анікшты (літ. Anikščiai), ад назвы цэнтра маэнтка ля ракі Анікшты²⁸. Атрымліваецца, адна з частак гэтай воласці, Лейцеўскае войтаўства, у XVI ст. усё яшчэ называлася старой назвай воласці. Найноўшыя археалагічныя даследаванні паказваюць, што замак на Шэймінішкаляйскім гарадзішчы, пастаўлены ў сярэдзіне XIII ст., існаваў і ў канцы XIV ст. Аб тым, што ў ім доўгі час знаходзіўся цэнтр воласці (крэпасць), сведчаць знойдзеныя верацёны, рэшткі посуду, зброі, упрыгожванняў, грашовыя скарбы — вядомы скарб сярэбраных грыўняў; знойдзеныя таксама адны з першых літоўскіх манет часоў Ягайлы альбо Вітаўта²⁹.

Цікава, ці адно толькі Лейцеўскае войтаўства ў гістарычных крыніцах магло мець гіпатэтычную форму назвы *Leituva*. Важнае значэнне мае ўжываны ў дачыненні да ўсёй дзяржавы варыянт назвы «Літва», запісаны ў працы Роджэра Бэкана (~1214—1292 гг.) «Opus maius». Літва там узагадваецца як *Leucovia* < **Leutovia* < **Leituva*(?); літоўцы — *Leucovii* < **Leutovii sunt pagani*³⁰. У разуменні выбітнага мыслыра, гэта дзяржава памерам з Алеманію (то бок Швабію, можа нават усю Германію). Літва акружае Эсцію, Лівонію, Земгалію, Курляндыю. Уздоўж большай часткі заходняй граніцы Русь мяжуе з Літвой. Францысканец Роджэр Бэкан прызнаецца, што частка геаграфічных звестак узятая ім з працы брата гэтага ж ордэна Гільёма дэ Рубрука³¹. Апошняга французскі кароль Людвік IX Святы ў 1253 г. накіраваў да татараў з мэтай прыспешыць іхні хрост. Падчас падарожжа францысканец набыў нямала ведаў пра Паўночную ды Усходнюю Еўропу, геаграфію Азіі і пакінуў апісанне падарожжа. Роджэр Бэкан чытаў працу Рубрука, распытваў яго самога з мэтай папоўніць даныя. Ці не гэтым абумоўлены той нязвыклы варыянт назвы Літвы? На жаль, звесткі абодвух аўтараў пра наш край не зусім супадаюць. Вандроўнік «не ведае» Літвы, аднак звесткі абодвух францысканцаў пра тое, што Русь мяжуе з Прусіяй, супадаюць³². Быць можа, Гільём дэ Рубрук на словах распавядаў філосафу пра Літву. Аднак вельмі падобна на тое, што апошні карыстаўся пісьмовымі ды вуснымі звесткамі ордэна францысканцаў пра наш край у часы Міндоўга. У Рызе яны пасяліліся ў 1238 г.; Генрых Люксембургскі, францысканец, які стаў біскупам Земгальскай дзяцэзіі (1247—1251 гг.) (у 1251—1263 гг. да яе належалі таксама Літва і Курляндыя), сур'ёзна

²⁸ A. Dubonis. Kur buvo Lietuvos žemė? Dienovidis. Nr. 41, 1991.10.18—25, p. 6.

²⁹ G. Zabiela. Kur stovėjo Vorutos pilis? LIM 1991. Vilnius, 1993, p. 16—17; I. Andrukaitienė. Vorutos tyrinėjimai šiemet buvo vaisingi. Lietuvos aidas. Nr. 177, 1995.08.30, p. 16.

³⁰ В. И. Матузова. Английские средневековые источники. Москва, 1979, с. 198—199.

³¹ Ibid., p. 193—194.

³² Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука. Москва, 1957, с. 108.

думаў хрысціць жамойтаў, планаваў перанесці сваю рэзідэнцыю ў Мемель (сучасн. літ. Klaipėda), рыхтаваўся да пабудовы кафедры, курыў ды дома капітула³³. Францысканцы разам з дамініканцамі ўдзельнічалі ва ўрачыстасцях з нагоды хросту і каранацыі Міндоўга, жылі ў Літве і распаўсюджвалі веды аб Хрысце³⁴. Яны сапраўды маглі пачуць назву *Leituva* з вуснаў літоўцаў у сярэдзіне XIII ст. На лаціне ў Роджэра Бэкана назва запісаная як *Leutovia* (літара *s*, хутчэй за ўсё, транскрыбаваная з *t*). Гэтае палажэнне пацвярджаецца назвай Літоўскага вайтаўства (*Lietuvos vaitija*) XVI ст. — *Liejtowska* (націскае *o* тут чытаецца як *u*), *Leituva*, якая ўжывалася ў Анікшчкэй воласці ў якасці назвы лейцеўскай тэрытарыяльнай адзінкі. Хутчэй за ўсё, і ў XIII ст. літоўцы альбо іх суседзі вымаўлялі назву нашага краю падобна да формы *Leituva*.

Форма слова, якое паходзіць ад *leitis* і азначае «літовец, літоўцы, Літва», часта сустракаецца ў крыніцах XIV—XV стст. У аповедзе чалавека, што выжыў у бітве пры Стрэве (1348 г.) альбо быў яе сведкам, Літва ўзгадваецца як *das land Litten*, з удакладненнем, што гэта — Аўкштайцыя — *in Auchstetter gegent*, а гаспадар літоўцаў названы *die Litischen konige*³⁵. У інструкцыі Нямецкага (Тэўтонскага) ордэна ад лістапада 1413 г., скіраванай сваім паслам да Ягайлы і Вітаўта, слова «Літва» запісанае як *zwischen Lythen und Prewssen*, такую самую форму знаходзім у пісьме тэўтонскага рыцара вялікаму магістру ад 8 лютага 1433 г.: *als ich uwern gnoden geschreiben hatte von der fart meynes bruders herczog Canthners krygen Litten*^{36, 36a}. Дваістасць

³³ V. Gidžiūnas. Vienuolijos Lietuvoje IX—XV amžiuje. Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai, t. 6. Roma, 1969, p. 254—255.

³⁴ Ibid., p. 255—256.

³⁵ Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische uebersetzung und sonstige ueberreste, SRP, t. 2. Leipzig, 1863, s. 510—511 (спасылка 413).

³⁶ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376—1430, collectus opera A. Prochaska. Cracoviae, p. 271 (Nr. 566); Scriptores rerum Silesiacarum: Geschichtsquellen der Hussitekriege. Bd. 6, hrsg. C. Grünhagen. Breslau, 1871, s. 121.

^{36a} Азначэнні *Litten*, *Litte*, як формы назвы Літвы і літоўцаў, ужываліся хаця і зрэдку, але працяглы час, напрыклад, у 90-я гады XV ст., гл.: Hansisches Urkundenbuch, bearb. von W. Stein. Bd. 11. Muenchen und Leipzig, 1916, nr. 327, 660. З іншага боку, функцыянеры ордэнскай канцэлярыі не бачылі ніякіх этнічных значэнняў у літоўскім соцыуме лейцаў. Захаваліся звесткі аб чалавеку-лейцу *leytismann Swilgenne* (літ. *Zvilgenis* ці *Zvelgenis*), які асеў у Самбіі ў 1409 г. і атрымаў фінансавыя выплаты ад Ордэна, гл.: Das Marienburger Tresslerbuch. Der Jahre 1399—1409. Bd. 1, hrg. von E. Joachim. Königsberg, 1896, s. 577 (раджі 13—14). (Гэтым фактам ласкава падзялілася каляжанка Рута Чапайтэ. Аўтар выказвае падзяку.) У адсутнасці этнічных канатацый няцяжка пераканацца, бо побач з *leytismann* стаіць некалькі імёнаў іншых людзей-атрымальнікаў грошай, літоўцаў *Littawen*, гл. *ibid*.

Гэтыя прыклады даводзяць, што маюць пэўную рацыю мовазнаўцы, якія лічаць, што тэрмін *leitis* «літовец» здаўна ўжываўся куршамі і латышамі ў Лівоніі і мог быць у іх запазычаны літоўцамі. На дадзеных прыкладах можна пераканацца, што запазычаны тэрмін з сярэдзіны XIV ст. з'яўляецца ў Прусіі (Нямецкі ордэн). Гэтая акалічнасць узмацняе сумненні ў тым, што Ордэн ужываў назву літоўцаў *Litte*, узятую ў прускага карэннага насельніцтва.

слова «лейць» заўважная ўжо ў часы гаспадарання Вітаўта Вялікага (1392—1430). Падчас Лужскага з’езда, у студзені 1429 г., там завіхаўся па прыватных справах чалец гарадской рады Брэслаў (сучасн. польск. Wrocław) Ян Штэйнкелер. 8 лютага 1429 г. ён напісаў ліст у родны горад, дзе распавядаў пра свежыя навiны. Штэйнкелер пісаў пра намеры імператара ўганараваць Вітаўта вянцом караля літоўцаў, даслоўна — лейцяў: *her wolde machen herczog Wytolten eynen konyng der Leytten*³⁷. Між тым сам Вітаўт у адзін з дзён 1407 г. падараваў віленскаму старасце Манівiду людзей свайго двара, лейцяў (*leytey*) з Карэйкаў (Маркаўская воласць)³⁸. Тытул «караля лейцяў» азначаў усю Літву, Вялікае Княства, ды яго жыхароў — найперш новаахрышчаных літоўцаў. Прусаўская русь наўрад ці трапляла ў сферу значэнняў гэтага паняцця. Адна з формаў назвы Літвы і літоўцаў, *лейць* (*leititis*), адпавядала назве групы літоўскіх сялян і разам з тым была назвай дзяржавы ды яе пануючага этнасу. Гэтыя значэнні рэдка сустракаюцца ў крыніцах, але ігнараваць іх немагчыма. Ужо ў XVII ст. французскі гісторык Дзю Канж (франц. Charles du Fresne, sieur du Cange, 1610—1688), пішучы пра *Litus* (германскі гістарычны тэрмін, назоўнік, адз. лік), заўважыў, што *Litis* ‘літоўцы’ і *Letau* ‘Літва’ — гэта, акрамя іншага, таксама і другая форма назваў *Lithuaniens*, *Lithuani* ды *Lithuania*, якія вядомыя з еўрапейскіх гістарычных крыніц³⁹. Пад *Litis* «літоўцы» магло меркавацца толькі слова «лейці». Да нямецкага і лацінскага варыянтаў гэтай назвы прымыкаюць яшчэ дзве цікавыя формы. Генрых Латвійскі ў «Хроніцы Лівоніі», пішучы пра літоўцаў, неаднаразова выкарыстоўвае слова *lethones*. Адзiнчым лікам ад гэтага слова мусіць быць форма *letho*⁴⁰. Згодна логіцы, яно мусіла б мець літоўскі адпаведнік **Lieta*, калі

³⁷ Ibid., p. 84. Для параўнання, той жа самы тэкст з арыгінальнымі скарачэннямі: A. Mosbach. Przyczynki do dziejów polskich z Archiwum miasta Wrocławia. Poznań, 1860, s. 92: «*her wolde machn herczog Wytolt eynen Konyng der leyttn*».

³⁸ W. Semkowicz. Przywileje Witolda dla Moniwida, starosty wileńskiego, i testament jego syna Jana Moniwidowicza. AW, r. 1, 1923, s. 257: «*medietatem Mstyzzy... cum leytey* [у публікацыі пададзены памылковы варыянт *lentey*] *et cum eorum omnibus proventibus*». Карэйкі — сучасн. бел. Карэкаўцы, Вілейскі р-н, Мінская вобл. — *Заўв. рэд.*

³⁹ Du Cange. Glossarium mediae et infimae Latinitatis, t. 5. Niort, 1885, p. 130: «*Litus... Litis vero, pro Lithuaniens, Lithuani et Letau pro Lithuania, nostri alias dixerunt*». Дзю Канж цытуе *Le Roman de Garin*: «*Combatus ert as Seurs, as Litis, et as Danois, et as Amoraviz*».

⁴⁰ Henricus de Letis. Chronicon Livonicum vetus. Scriptores rerum Livonicarum. Bd. 1. Riga u. Leipzig, 1853, passim; A. Salys. Lietuvos vardo kilmė, p. 149, 691. Назвамі з падобнай мадэлю словаўтварэння ў еўрапейскіх лацінскамоўных дакументах часам пазначалася сацыяльная група *лімаў* — паўсвабодных людзей у некаторых германскіх плямёнах (NSg. *litus*, NPl. *letonen*), гл.: E. Brinckmeier. Glossarium diplomaticum zur Erläuterung schwieriger, einer diplomatischen, historischen, sachlichen oder Worterklärung bedürftiger lateinischer, hoch- und besonders niederdeutscher Wörter und Formeln, Bd. 2, Hamburg u. Gotha, 1856, s. 81—82. Акрамя таго, *Letho* — гэта яшчэ і імя аднаго з чэшскіх князёў, гл.: A. Krantzius. Saxonia, Francofurti ad Moenum, 1575, p. 42: «*Anno proximo* (805 r.) *filius Karolus magnas res in Bohemia peregit, et ducem terrae Lethonem occidit*».

нават не **Lėta*. Гэта значыць, этнонім «літоўцы» ў гэтай хроніцы даслоўна па-літоўску трэба чытаць як **lietai* альбо **lėtai*, можа нават **Lietos žmonės, kariai* (людзі, ваяры Леты). Разам з тым неабходна прыгадаць, што варыянт *lettho* Генрых Латвійскі мог пераняць ад ліваў альбо куршаў ці земгалаў⁴¹. Падобны варыянт вядомы аўстрыйцу Освальду фон Фалькенштэйну, які ваяваў у Літве ў другой палове XIV ст. — *Littō*⁴². У гэтым варыянце таксама можа хавацца літоўская форма **Lieta* альбо **Leita* (дзеля апошняга дыфтонга *-ei-*, параўн. *Litten* і *Leyten* ‘лейці’). Магчыма, гэта варыянт альбо ўжыванага яшчэ ў XIV ст. бессуфіксальнага варыянта назвы Літвы *Leita*, альбо перакручаная транскрыпцыя слоў *leitis, Lietuva*.

У крыніцах па гісторыі Літвы няма адназначных звестак аб тым, што літоўцы ў сваіх пісьмовых дакументах на роднай мове называлі сябе лейцямі (*leičiai*). Першую літоўскую саманазву — *lietuvininkas* — зафіксаваў Марцінас Мажвідас у 1547 г. у сваім Катэхізісе. Аднак у Жамойці дагэтуль ужываецца слова «лейць» (*leitis*). Важкія даныя падае «Слоўнік літоўскай мовы»: **leičiuokas** — «той, хто размаўляе іншай гаворкай, перакрывае (жамойцкую) мову», **leičiuoti** — «размаўляць іншай гаворкай альбо размаўляць па-літоўску», аднак ёсць і іншыя значэнне: «*visi girinaitiai leičiūkai*» (Відукле; усе лесавікі — лейцюкі)⁴³. Форма *Leičiuokas* < *leičius* прыкладна адпавядае па сваім значэнні латышскай форме, якая, відаць, распаўсюдзілася сярод жамойтаў — *leišis, leišiūkas, leišiuoti* «той, хто гаворыць не па-жамойцку, крывіць мову; літовец-аўкштайт»⁴⁴. Абодва значэнні паняццяў ужываюцца разам, але фактычна больш прыкладаў з формай кораня *leiš-*; даўней, відаць, мусіла быць наадварот. Другое значэнне маг-

⁴¹ S. Karaliūnas. Lietuvos vardo kilmė, p. 79. Варыянт *lettho* можа быць выведзены з эстонскага *Leedu, leedu* альбо *lėdu*. Гэта дакладна адпавядае форме *Lietuva* альбо яе варыянтці сярэдняга роду **Lėtuva*, якія эсты запазычылі ў пачатку XIII ст. Параўнайма: P. Ariste. Wie der Este Litauen und den Litauer nennt. Baltistica. Nr. 3, 1967, p. 205—207.

⁴² SRP. Bd. 2, s 174. «Людзей, ваяроў Леты» не варта блытаць з «*lietos vugai*» (годныя, вартыя пашаны людзі), якія сустракаюцца ў працах Сімонаса Даўконтаса і Мацеюса Валанчуса (гл.: S. Daukantas. Istorija žemaitiška, t. 1—2. Vilnius, 1995: t. 1, p. 85, 131, 653; t. 2, p. 15, 27, 65, 166, 171, 298; M. Valančius. Žemaičių vyskupystė, t. 2. Vilnius, 1972, p. 52, 69, 87, 126, 141, 154). Гэта відавочнае літоўскае запазычанне з польскага *zaleta, zaletny mąż* «*czcigodny, zacny*» (параўнайма значэнне з: S. Reczek. Podręczny słownik dawnej polszczyzny, Wrocław etc., 1968, s. 613). М. Акелевіч звяртаў увагу на падабенства літоўскага і польскага значэнняў тэрміна (гл.: М. Akielwicz. Gramatyka języka litewskiego. Poznań, 1890, s. 137: *Lietos vyras* «*mąż rodu, pelen zalet, mąż stanu*»). Між тым, С. Даўконтас выводзіў са слова *lieta* (у значэнні «нешта годнае, вартае пашаны») саму назву Літвы (гл.: S. Daukantas. Istorija žemaitiška, t. 1. p. 131).

⁴³ LKŽ, t. 7. Vilnius, 1966, p. 233. Фактычна, гэта звесткі слоўніка Антанаса Юшкі (сяр. XIX ст.). *Girinaitis* у жамойтаў — нявыхаваны, нявглівы чалавек, жыхар пушчы, нават крыху страшны. Гл. LKŽ, t. 3. Vilnius, 1956, p. 314.

⁴⁴ LKŽ, t. 7, p. 296.

*Аўшрынінкі (літ. *Aušrininkai*), літаральна «людзі золку» — дзечы літоўскага паўрытычнага руху, якія гуртаваліся вакол нелегальнага перыядычнага выдання «Аўшра» (літ. *Aušra* ці *Auszra*) у 1883—1886 гг. — *Заўв. рэд.*

ло ўзнікнуць з першага; гэта можна патлумачыць асіміляцый зычных ды ўжаранёным у літаратурнай літоўскай мове палажэннем аб латышскай мянушцы літоўцаў *leišiai* (з адценнем насмешкі). З гэтай прычыны карысна разгледзець канкрэтны прыклад. Ёнас Спудуліс (1860—1920), аўшрынінкас* родам з-пад Куртувенай (в. Пашышвінэ), у сваіх працах карыстаўся словам *leišiuoti*, якое несумнеўна паходзіла з яго роднай гаворкі: «клірыкі падзяліліся на дзве групы: тую, што размаўляла па-польску (*lenkuojančią*), і тую, што размаўляла па-літоўску (*leišiuojančią*)»⁴⁵. Між тым, Вітаўтас Віткаўскас у падрыхтаваным ім слоўніку гаворак паўночнаўсходніх жамойтаў-дунінінкаў (літ. *dūnininkai*) — якраз на гэтай гаворцы размаўляў Ё. Спудуліс — ужо ў нашы часы змог запісаць слова *leišiuoti* «размаўляць па-аўкштайтцку, на літаратурнай мове»⁴⁶. Але варыянт корана *leiš-* у гэтым краі старэйшы за *leiš-*, параўнайма з тапонімам *Leičiai* (вёска ў Раўдэнайскай апілінцы, Шаўляйскі р-н). Зрух відавочны: форма *leičiukas* < *leičius* змянілася на *leišiukas* < *leišė*. «Слоўнік літоўскай мовы» інфармуе, што для жамойтаў *leičiukai* (*leičiai*) — гэта літоўцы-аўкштайты і іншыя людзі, якія «крывяць» жамойцкую мову. Яны атаясамліваюцца з ляснымі, нявыхаванымі, няветлівымі, страшнымі людзьмі. Гэта ўжо сфармаваная этнасацыяльная характарыстыка, якая характарызуе не толькі саміх лейцяў (пад якімі калісьці разумеліся літоўцы), не жамойцкі соцыум, але ўвогуле ўсіх людзей, што «крывяць» жамойцкую мову: прусаў, латышоў. Такая характарыстыка, адарваная ад лейцяў, сваёй першаснай крыніцы, існуе ўжо некалькі стагоддзяў у якасці правіла, аксіёмы, прымаўкі. Як на фарміраванне такой характарыстыкі гэтага паняцця сярод жамойтаў паўплывалі лейцеўскія пасяленні ў валасцях Відукле і Батокі, дапамаглі вызначыць звесткі аб іх распаўсюджанні з крыніц па гісторыі Жамойці⁴⁷.

Праблема

Абагульніўшы даныя гістарыяграфіі ды гістарычных крыніц, мы ясна бачым, што лейці: а) сацыяльная з’ява, якая ўласцівая толькі літоўскаму племені, нават не блізкароднаснаму яму жамойцкаму, б) іх імя ў крыніцах часам мае этнічную «нагрузку», в) служаць толькі свайму вялікаму князю (гаспадару, валадару). Разам з тым праясняецца, што назву літоўцаў *leitis* ведаюць не толькі латышы, але і жамойты, храністы Нямецкага ордэна, некаторыя жыхары Імперыі (Ян Штэйнкелер з Сілезіі) і нават французы.

⁴⁵ Gailučio (J. Spudulis) informacija apie Kalėdų šventimą Peterburgo Svasinėje Akademijoje. Auszra. Nr. 1—3, 1884, p. 94.

⁴⁶ V. Vitkauskas. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. Vilnius, 1976, p. 172.

⁴⁷ VUB RS, f. 7, b. 14589, 14591, 14593, 14601. Ržk, LVIA, SA 14475, 14716, 14755; Акты галоўнага трыбунала ВКЛ, LVIA, SA 73. Асобныя дакументы: MAB RS, f. 43—11040, 37—6315, A—8169; Codex Mednicensis seu Samogitiae diocesis, t. 1, coll. P. Jatulis. Roma, 1984; Ržk (1575—1600), ОДЦВА, 1—5. Вильно, 1901—1907. Таксама вельмі карысны тут: И. Я. Спрогис. Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия. Вильна, 1888; A. Dubonis. Leičiai (lietuviai) ir Lietuvos didžiuju kunigaikščių dinastinė politika Žemaičiuose XIII a. pabaigoje — pirmaisiais XIV a. dešimtmečiais. Lituania. Nr. 2, 1996, p. 16—30.

Усё гэта вынікае з крыніц першай паловы XIV — XVI стст. У пэўных выпадках яны сягаюць гісторыі Літвы сярэдзіны XIII ст. Гэта храналагічныя межы дадзенага даследавання. Нам цікава даведацца, ці быў феномен лейцяў (і ў сацыяльным, і ў этнічным значэнні) прыкметай якога-небудзь гістарычнага працэсу ў гісторыі Літвы. Чаму адно з імёнаў літоўскага народа — *leičiai* (у латышскай мове; мовазнаўцамі рэканструявана старое імя Літвы **Leita > leitīs*) — супадае са старой назвай сацыяльнай групы літоўскага грамадства? Чаму лейці як сацыяльная група часам успрымаліся як група этнічная? Ці ёсць звесткі пра тое як, дзе і калі тыя працэсы ішлі альбо маглі ісці? Чаму лейці трапілі ў гістарычную памяць Літвы (то бок у крыніцы), што яны рабілі?

Урэшце рэшт, хто яны, тыя літоўскія лейці?

Найбольш ускладняе даследаванне недахоп звестак. Іх прышлося збіраць з мноства асобных дакументаў, што ахопліваюць XIII — XVIII стст. і нават XIX ст. Ва ўводзінах разгледжання не ўсе з іх. Пасля іх збору і групавання мы адкрылі агульны від на сацыяльную групу лейцяў; гэта нечым падобна на археалагічныя даследаванні, калі з аскепкаў аднаўляецца гаршчок, а фрагменты, якіх не стае, дамалёўваюцца пункцірнай лініяй. Частка крыніц прадстаўленая ў дадатку да гэтай працы. Пры аглядзе крыніц было зазначана, што звыклія і ясныя для людзей тых часоў факты іх паўсядзённасці, паняцці і г.д. у пісьмовых крыніцах былі зафіксаваныя адносна нячаста, у выглядзе выключных акалічнасцей, дзіўных значэнняў ды формаў. Гэта ўскладняе даследаванне і часам робіць яго супярэчлівым. Сустрэлася і двухсэнсоўная інфармацыя. Характэрны прыклад — мясцовасць *Летува* (*Lietuva*) у Анікштах. Праведзены мовазнаўцамі фанетычны аналіз даказвае, што ніякай *Летувы* там не было, а крыніцы сведчаць адваротнае — *Летува* была. Альбо выпадак, калі Э. Зінкявічус сцвярджае, што *leitīs* — не літоўскае слова, а запазычанне, і таму не магло пакінуць у нашай мове форму *laitis*. Між тым крыніцы даводзяць, што першая форма часцяком пераўтваралася ў другую⁴⁸. Прабелы ў пісьмовых крыніцах нярэдка можна запоўніць данымі гістарычнай геаграфіі. Недакументаваная мінуўшчына Літвы ў тапонімах часам «згадвае» акалічнасці не толькі XIII ст., але і ранейшага перыяда. Такія даныя можна лічыць пэўнымі, калі супадае інфармацыя крыніц, тапонімаў, гаворак літоўскай мовы і г.д. Да ўжывання метадаў гістарычнай геаграфіі падштурхоўвалі і паспяховыя прыклады яе ранейшага выкарыстання ў даследаваннях з літоўскай гісторыі⁴⁹. У гэтай працы мы рухаліся «назад», выкарыстоўваючы рэтраспектыўны метада, пачынаючы з XV—XVI стст., калі даных аб лейцях найболей і яны найбольш красамоўныя, і сканчаючы XIII ст. і нават крыху ранейшымі часамі.

⁴⁸ Z. Zinkevičius. Lietuvos vardas ir leičiai (laičiai), p. 59, 61; A. Dubonis. Leitis — vienas iš lietuvių vardų XIII—XIV a. Lituanistica. Nr. 2, 1995, p. 96.

⁴⁹ J. Ochmański. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. Poznań, 1981; E. Gudavičius. Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas, LMADA, t. 3, 1984, p. 69—79.